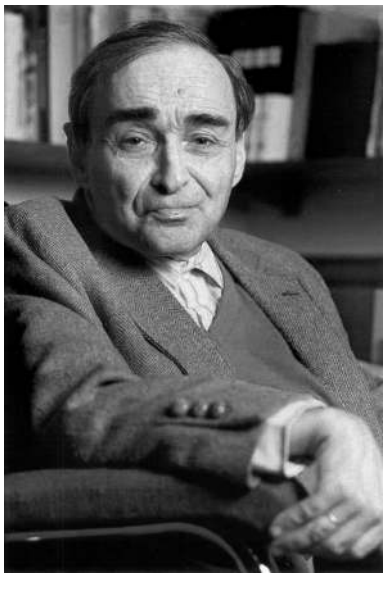
ברוך קימרלינג

חנה הרצוג

החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל־אביב; מכון ון ליר בירושלים

לא הייתי חברתו של ברוך לספסל הלימודים, גם לא תלמידתו, לא ערכנו מחקרים משותפים וגם לא עבדנו יחד באותה מחלקה. ובכל זאת דרכינו המקצועיות הצטלבו פעמים רבות. הוא היה קולגה, עמית אמיתי במשך שנים רבות. דפדפתי בקלסרים ישנים ובספריות השונות במחשב שלי וגיליתי הרצאות שנשאתי בכנסים שונים שבהם הייתי שותפה לשיח עם ברוך על החברה בישראל, כמו גם בכנסים שבהם היה לי הכבוד לדבר על ספריו של ברוך. היו לי הרבה "שעות ברוך": שיחות שניהלנו בביקוריי במחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית ירושלים, מפגשים של מערכת "אשכולות" שהוא עמד בראשה, וחילופי דוא"לים, בייחוד בשנים האחרונות. קשר זה נמשך גם לאחר שהודיע על מחלתו וביקש לא לכתוב לו עוד. ניצלתי את ידידותנו רבת־השנים והרשיתי לעצמי להמשיך ולהתכתב עמו. זו היתה ידידות אקדמית שהושתתה על הערכה ועל כבוד הדדיים. היא היתה יקרה לי והיא כה חסרה לי. אבל ברוך השאיר לנו מדף עמוס ספרים ומאמרים פרי עטו, ועמם נוכל להמשיך להידבר, להסכים ולהתווכח.

בשנת 2002, בערב לכבוד הופעת ספרו *The Invention and Decline of Israeliness* (Kimmerling 2001), פתחתי ואמרתי: "למי שעקב אחר עבודותיו של ברוך קימרלינג, ואני מניחה שזהו רובו של הקהל היושב כאן, זו הזדמנות לראות כיצד לבני המחקר שהניח במהלך הקריירה שלו נבנות זו על גבי זו והופכות לתמונת עולם שלמה, שאותה הוא מציג בספר שלכבודו התכנסנו כאן היום". בהקדמה לספרו זה משתף אותנו ברוך בשלבים שהנחו אותו בבניין תפיסתו התיאורטית ובנדבכים האמפיריים שהניח לשרטוט פניה הנבנים והמשתנים של החברה בישראל. מאז עבודת הדוקטור שלו, שהיתה הבסיס לספרו *Zionism and Territory* (Kimmerling 1983), דרך עבודותיו על מקומן של המלחמה

והצבאיות בעיצוב המדינה והתרבות בישראל, ספרו המשותף עם יואל מגדל (1999) שעסק בפלסטינים, ספרו קץ **שלטון האחוסלים** (קימרלינג 2001), ספרו מ־2002 שהוזכר לעיל וכלה בספרו המונמנטלי **מהגרים, מתיישבים, ילידים** (קימרלינג 2004), הניח ברוך יסודות לניתוח החברה בישראל. הציר המשותף בניתוח זה הוא מקומו של הסכסוך הישראלי־פלסטיני בהבנת החברה בישראל, או בלשונו של ברוך: המשגת הסכסוך כיסוד מרכזי הטבוע בחברה ובתרבות הישראליות, כמשתנה שאי־אפשר להתעלם ממנו בניתוח הסוציולוגי של החברה שבה אנו חיים. קימרלינג, ובמקביל לו בן דורו אבישי ארליך, היו הראשונים שכתבו עוד בשנות השבעים על מרכזיות הסכסוך להבנת החברה בישראל. הם היו ממניחי היסודות למה שהולך ומתגבש כיום כתחום מחקר: סוציולוגיה של הכיבוש.

על פי הגדרתו של ברוך, עבודותיו שייכות לדור השלישי של הסוציולוגים שעסקו בחקר החברה בישראל. מיקומו כשולי **במרכז**, בלשונו, חשוב היה לו מאוד שכן הוא סימן את הקו המפריד בינו לבין מוריו וגם את מקומו הבכיר בין מבשרי המהפך הפרדיגמטי. כמי שגדל בתוך השיח הירושלמי, כמי שמוריו היו ממפתחי האסכולה ומבכירי המחלקה שבה צמח, חשוב היה לו שכתביו יובנו באורם המהפכני מבחינת תוכניהם, אך לא פחות מכך חשוב היה לו שיובנו היושר והאומץ האינטלקטואליים שנדרשו לו במסעו המחקרי. ברוך קימרלינג כתב בעצמו את סיפֵּר הדורות שהיה משמעותי בעבורו (Kimmerling 2001). חשוב להדגיש, הדור השלישי לא רק הכליל בדיון את הפלסטינים (כפי שעשה סמי סמוחה, Smooha 1978), אלא הציע מבט אפיסטמי חדש שאינו מפריד בין פנים לחוץ, בין כובש לנכבש, בין קווים ירוקים לקווים סגולים ובין תהליכים חברתיים חוצי גבולות פיזיים, מדינתיים וחברתיים — כולם מעוצבים במפגשים ביניהם. יתרה מזו, כאשר המפגש מבוסס על כוחניות, על צבאיות ועל אי־שיוויון מתעצבים חברה וסכסוך מתמשך, כפי שהם מתוארים ומנותחים בעבודותיו השונות של ברוך.

במסגרת החלוקה לדורות סוציולוגיים ברוך מיקם עצמו בדור השלישי,[1] אולם במובן מסוים הוא שייך לדורות הראשונים. כקודמיו — ש״נ אייזנשטדט (Eisenstadt 1967; 2004; 1985), דן הורוביץ ומשה ליסק (1977; 1990) וסמי סמוחה (Smooha 1978) — העז לכתוב ספר מקיף על החברה בישראל. יונתן שפירא, בספרו **הדמוקטיה בישראל** (1977), עמד על כך שהחברה בישראל מפתה את החוקר לנסות ולשלוח ידו בניתוח מקיף וכוללני. אולם שפירא, בעקבות מורו הרוחני רלף דרנדורף, הזהירנו מניסיון כזה. דרנדורף, שפרסם ב־1968 ספר על החברה הגרמנית, כתב שכאשר ניגש למחקר רב־היקף של החברה הגרמנית הבין שלא יוכל לעסוק בכל המבנה החברתי של גרמניה, שכן הדבר יחייבו לאמץ גישה פונקציונליסטית הרואה בחברה כולה מערכת שכל חלקיה קשורים זה בזה, או לחלופין לקטלג את העובדות ברשימה מוסכמת כלשהי של מיונים. דרנדורף הציע לארגן את החומר

[1] רונן שמיר ודן אבנון (1999) מציעים מיון דורי אחר כשהם מחזירים לדיון בסוציולוגיה של הסוציולוגיה את מרטין בובר, שהיה ממייסדי המחלקה לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים ובעל תפיסה תיאורטית שונה. לשאלת המיון הדורי, ראו הרצוג 2007.

שנאסף סביב שאלה מרכזית אחת. בכך הוא בחר ללכת בעקבות אלכסיס דה טוקוויל. טוקוויל שאל על הדמוקטיה האמריקנית, ושפירא התמקד במבנה הדמוקרטיה הישראלית.

היכן יש למקם את עבודתו של קימרלינג בהקשר זה? הוא אמנם בחר בשאלה מרכזית אחת, אך כתב תזות מכלילות על החברה. השאלה שהעסיקה אותו היתה השפעת הסכסוך הישראלי־פלסטיני על החברה בישראל. לטענתו, צבא ומלחמה הופכים בישראל לגורם המעצב את המדינה, המוסדות החברתיים, הכלכלה, הריבוד החברתי וזהויות חברתיות ואתניות. עמדה תיאורטית זו הובילה אותו להרחיב את גבולות הקולקטיב ולכלול בו מהגרים, מתיישבים וילידים, ולאתגר את השיח הדומיננטי (שנהב 2007). כבמראה מהפכת הוא ביקש לאתגר את מוריו, את עמיתיו ואת מתחריו במפעל שאינו נופל בהיקפו ובעומקו מעבודותיהם, אך מציע מבט ביקורתי, מכליל ואחר. רק חוקר בשיעור קומתו של ברוך, שמאחוריו שנים רבות של חקר החברה בישראל, שארגז הכלים שלו כולל ידע סוציולוגי והיסטורי, שלרשותו ידע אמפירי רב על הסכסוך, על החברה היהודית ועל זו הפלסטינית, והמצויד בחשיבה ביקורתית ובאומץ לב אינטלקטואלי, יכול היה להעז וליטול על עצמו משימה כזו, ולהוציא מתחת ידיו ניתוח מקיף ונוקב של החברה בישראל.

בספריו, שהציעו מבט כולל על החברה, ניהל ברוך קימרלינג, כבן הדור המורד, ויכוח נוקב עם מוריו ועם תלמידיהם על האבחנות בדבר אופני בינוי החברה ומשמעות השינויים החברתיים המתחוללים בה. מחלוקות אלה מתוארות בספרו האוטוביוגרפי, **שולי במרכז** (קימרלינג 2007). התיאור תומך בתפיסה שהמאבקים הפרדיגמטיים הם למעשה מאבקים על עמדות כוח בשדה המדעי לא פחות משהם מאבקים על "אמת" מדעית — וודאי שהספקנות, שהיא אחד מערכי המדע, אינה מובילה בהכרח לפתיחות לרעיונות חדשים ואינה בהכרח גורם מרכזי הבונה את השיח האקדמי. אולם אני מבקשת להאיר דווקא כמה מן המקומות שבהם ברוך מאמץ לכאורה את עולם המושגים של מוריו, אבל בפועל הופכו על פיו.

כמו מוריו, גם ברוך מספר את סיפר בניית החברה כסיפר של חברה הנוצרת משכבות של גלי הגירה/עלייה. ההבדלים אינם רק בבחירת המונח — הגירה במקום עלייה — אלא בפרשנות למשמעות של בינוי חברה מתנועות אוכלוסין אליה. הסיפר הדומיננטי, שלפיו בניית האומה היא תהליך של קיבוץ ומיזוג גלויות — עלייה, טמיעה והשתלבות — ראה בכניסתן או בהכללתן של קבוצות חדשות שאינן נטמעות איום על המערכת. תפיסה זו ממסדת את שיח השסעים, הרואה בשסעים גורם המפצל את הקולקטיב. כך למשל, עולי שנות החמישים — פליטי השואה ויוצאי ארצות ערב — אינם משתבצים "יפה" בסיפר הקליטה. על פי תפיסה זו, השבר בסיפור בינויה של חברה חדשה נעוץ בכך שעד 1948 ניצבו במוקד השסעים הפוליטיים־אידיאולוגיים, ואילו מאז הקמת המדינה התחדדו השסעים החברתיים והתרבותיים שעמדו לרועץ בתהליך האינטגרציה. כך גם נבחנת שאלת מקומם של המהגרים/העולים מחבר המדינות ומאתיופיה, מקומם של מהגרי העבודה, וכל שכן מקומם של הערבים הפלסטינים אזרחי ישראל. תפיסת השסעים מסמנת את ירידת ההגמוניה

הפוליטית והאתנית ואת עליית הגיוון והשונות בשיח החברתי־פוליטי, הנחשבים לאיום על יכולת תפקודה של חברה ב״עומס יתר״.

קימרלינג יוצא מאותה נקודת מוצא: החברה בישראל נוצרה משכבות של גלי הגירה שהגיעו לטריטוריה זו. הוא משתמש במטפורה של שכבות גיאולוגיות. השכבה התחתונה היא האוכלוסייה הילידית. כל גל הגירה חדש שינה משמעותית את המכלול השלם והשפיע על מעמדן של הקבוצות האחרות ובהן הילידים. כל גל יצר רעידת אדמה תרבותית ופוליטית. גלי הגירה אלה התקיימו תוך כדי מאבקים מתמשכים עם האוכלוסייה המקורית. החברה על מוסדותיה, תרבותה וחוקיה הכלכליים והפוליטיים מומצאת מחדש יחד עם גלי ההגירה, המלחמות ותוצאותיהן. מתוך עמדה זו, קימרלינג מייחס חשיבות רבה לרעידת האדמה של הקמת המדינה. הוא מתעניין במדינת המהגרים־מתיישבים־ילידים ומצביע על שתי מגמות מרכזיות שהתפתחו בה: האחת היא השוני והגיוון התרבותיים ההולכים וגוברים, והאחרת היא העובדה שכל הקבוצות, גם השוליות והמאתגרות ביותר, שותפות לרצון לשמר את גבולות המאבקים במסגרת כללי משחק מוסכמים של המדינה. במערך הגומלין שבין שתי מגמות סותרות אלה מתהוות מציאויות מורכבות המכוננות סינתזות לא צפויות וחיבורים היברידיים ״חוצי שסעים״ — אם לפנות לשיח השסעים הרווח. בניגוד לאבחנה המקובלת בדבר חברה בסכנת התפוררות, קימרלינג סבור שמדינה או חברה אינן מתפוררת בהכרח עם היעלמות ההגמוניה. הוא מציע מבט תיאורטי לניתוח של חברה במצב א־הגמוני ומצביע על אפשרויות ההתפתחות של חברה במצב כזה.

עמדה תיאורטית זו, כך אני מציעה, עומדת מאחורי מעורבתו הרבה של ברוך בשאלות פוליטיות וחברתיות כאינטלקטואל ציבורי. כתיבתו הביקורתית המתריעה בשער נובעת מן הרצון להיות שותף למאבקים על צביון החברה ועל עתידה. בניגוד למתנגדי הרב־תרבותיות, קימרלינג סבור היה שעל אף מיסוד השוני החברתי והתרבותי בישראל, ישראל היא מדינה חסונה וחזקה — גם אם הוא אינו מסכים עם דרכה — שבפניה שתי משימות מרכזיות: התקבלות באזור במטרה להביא לקץ הסכסוך עם סביבתה, ונורמליזציה ודמוקרטיזציה של הסדר החברתי הפנימי במדינה. האינטרס של האזרחים השונים לקיים את המסגרת המדינתית מבטיח שאף שמשימות אלה ילוו במאבקים עזים, פתרונות מסוגים שונים אינם בלתי אפשריים (קימרלינג 2004). בניגוד לחוקרים רבים ולהלכי רוח רווחים בציבור, הוא מציע ניתוח של חברה בעלת כוח חיות עצום. זוהי חברה קונפליקטואלית, אך גם דינמית ומשתנה. ברוך אינו מחזיק בתפיסה דטרמיניסטית של חברה ושל תהליכים חברתיים. מכאן חשיבותן של ביקורת ושל חשיפת מנגנוני שליטה ודיכוי.

בניגוד לטענותיהם של אלה שניסו להוציאו מחוץ למחנה ולהגדירו כעוכר ישראל וכעוכר המדינה, קריאה בכתביו מלמדת שביקורתו הנוקבת נבעה מקשר עמוק למקום הזה; מאכפתיות עד אין קץ של מי שהיה מהגר ועיקר עניינו בשאלות מה קורה לחברה שנבנתה על חשבון הילידים וכיצד היא תיראה כאשר מרבית אוכלוסייתה תהיה ילידית; מהתנודדות בין ייאוש לתקווה בעניין פתרון הסכסוך שעושה אותנו למה שאנחנו; ומקשר בלתי אמצעי

שבין אדם לחברה. קשר זה גבר על הכול, גם על רצון המשפחה להישאר בטורונטו לאחר שנת השבתון האחרונה. מה שהפריע לברוך בישיבה הנינוחה בבית קפה בטורונטו והגביר "נואשות את געגועיי לארצי המטורפת, [היה] שמכל עשרות אלפי האנשים החולפים על פנינו אינני מכיר איש ואיש אינו מכיר אותי" (קימרלינג 2007, 182).

אנחנו נמשיך להכיר את ברוך דרך כתביו כדי שארצו־ארצנו־הארץ של כל ילידיה תהיה מקום שראוי לחיות בו.

ביבליוגרפיה

הורוביץ, דן, ומשה ליסק, 1977. **מישוב למדינה: יהודי ארץ־ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהיליה פוליטית**, עם עובד, תל־אביב.

———, 1990. **מצוקות באוטופיה: ישראל — חברה בעומס־יתר**, עם עובד, תל־אביב.

הרצוג, חנה, 2007. "'דור לדור יביע אומר': הדיאלקטיקה של יחסי דורות חברתיים ופוליטיים בישראל", **דורות, מרחבים, זהויות: מבטים עכשוויים על חברה ותרבות בישראל, לשמואל נח אייזנשטדט בהגיעו לגבורות**, ערכו חנה הרצוג, טל כוכבי ושמשון צלניקר, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל־אביב, עמ' 21–43.

אייזנשטדט, שמואל נח, 1967. **החברה הישראלית: רקע, התפתחות ובעיות**, מאגנס, ירושלים.

———, 2004. **תמורות בחברה הישראלית**, משרד הביטחון, ההוצאה לאור, תל־אביב.

קימרלינג, ברוך, 2001. **קץ שלטון האחוסלים**, כתר, ירושלים.

———, 2004. **מהגרים, מתיישבים, ילידים: המדינה והחברה בישראל — בין ריבוי תרבויות למלחמות תרבות**, עלמא ועם עובד, תל אביב.

———, 2007. **שולי במרכז**, הקיבוץ המאוחד, תל־אביב.

קימרלינג, ברוך, ויואל מגדל, 1999. **פלסטינים — עם בהיווצרותו: למן המרד נגד מוחמד עלי ועד לכינון הרשות הלאומית**, כתר, ירושלים.

שמיר, רונן, ודן אבנון, 1999. "מרטין בובר והסוציולוגיה הישראלית", **48ל50: מומנטים ביקורתיים בתולדות מדינת ישראל, תיאוריה וביקורת** 12–13, ערך עדי אופיר, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל־אביב, עמ' 47–52.

שנהב, יהודה, 2007. "ברוך קימרלינג: שולי במרכז", **סוציולוגיה ישראלית** ט: 173–182.

שפירא, יונתן, 1977. **הדמוקרטיה בישראל**, רמת־גן, מסדה.

Eisenstadt, Shmuel Noah, 1985. *The Transformation of Israeli Society: An Essay in Interpretation*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Kimmerling, Baruch, 1983. *Zionism and Territory: The Socio-Territorial Dimensions of Zionist Politics*. Berkeley: Institute of International Studies, California University.

———, 2001. *The Invention and Decline of Israeliness*. Berkeley: California University Press.

Smooha, Sammy, 1978. *Israel: Pluralism and Conflict*. London: Routledge and Kegan Paul.